

ЕТНОМІФОЛОГЕМИ МОРЯ ТА СОНЦЯ ЯК СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ ДОЛІ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ІРЛЯВСЬКОГО

Анотація. У статті охарактеризовано природу походження міфологем моря та сонця у творчості Івана Ірлявського.

Ключові слова: вогонь, вода, доля, море, човен, сонце.

Інтуїтивний пошук І. Ірлявським напряму та сутності обраного шляху виводить поета на універсалізацію просторової структури Всесвіту через трансформацію етноміфологем моря та сонця як транспросторових локусів у світотексті поетів празької школи. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що сьогодні немає не тільки системного дослідження творчості Ірлявського в контексті поезії «празької школи», але й аналітичного розгляду окремих його поетичних збірок. Користуючись прийомом «Ad fontes» (до джерел), вважаємо за потрібне докладно дослідити проблематику та поетику лірики І. Ірлявського, зокрема художнє відображення образів моря та сонця у збірках «Перші зорі», «На рідній ріллі», які до сьогодні залишаються в рукописах.

Дослідження етноміфологем у ранніх збірках І. Ірлявського дозволить ближче підійти до визначення особливостей поетики та стилю його творів.

Ставимо собі за мету визначити ідейний сенс творів поета крізь призму психобіографічної парадигми у контексті лірики «закарпатських пражан» Зореслава та І. Колоса.

Витворення мариністичних образів у збірках І. Ірлявського «Перші зорі», «На рідній ріллі» та «Брості» відбувається не на основі здобутого досвіду, а швидше за принципом міфологізації інтертекстуальних образів попередників у недиференційованій системі свідомості індивіда. Цьому сприяє творче оточення молодого поета та високий рівень авторської фантазії, підпорядкованої «етносфері» української ментальності.

Мариністичні знаки, будучи варіаціями біблійних джерел, знаходили своє відображення ще в античній та бароковій літературі. Внаслідок художньо-семантичних перетворень, вони входили до комплексу концептуальних образів. Л. Ушкалов наголошує на прикметній «рисі тлумачення античною літературою опозиції «берега» («каменя») й «моря»: обидва її складники репрезентують **досвід дочасного людського життя**. Трагізм, марнотність та проминушість, з одного боку, і щонайбільше добро (summit bonum) та щастя – з другого, – є однаково іманентні сфері становлення» [11, с. 261].

Поетичне відображення міфологем моря у творчості «пражан», активізує етногенетичний шар свідомості І. Ірлявського, витворюючи власну семантику цього образу на рівні чуттєвого, інтуїтивного знання.

Етноміфологем моря та сонця виступають художнім відображенням універсальних стихій води та вогню, що є складовими тематичного комплексу «шлях до долі» у поезіях І. Ірлявського «Човен», «Сонцю». За переконанням Л. Мороз, основоположною особливістю української літератури є саме універсалізм – «вірність життєвій реальності й висока духовно-символічна наснаженість. Кожний образ-символ містить код прадавніх архетипів національного світогляду» [7, с. 32].

Романтичний мотив блукання човна-долі знаходить своє відображення у поетичному етюді «Човен», що входить до збірки І. Ірлявського «На рідній ріллі». Автор асоціює судно на хвилях зі станом протиборства, у тому числі із самим собою. Човен – неоднозначний символ. Він може символізувати материнське лоно, що спрямовує нас на розуміння цього поетичного моменту як обряд ініціації та перехід у інший світ. Звідси у поезії відчувається настрій розгубленості, невизначеності та страху. Припускаємо, що цей символ виявляє себе художнім еквівалентом образу ліричного героя, котрий намагається вирватись із темних хвиль моря. Пейзажний знімок човна, що пливе «у царстві млаки / пливе, як тихая ріка» [4], вибирає у себе всі настроєві тони психічного стану суб'єкта. Темні та непривітні хвилі приховують небезпеку.

Образ темної води знаходить своє ідейно-художнє відображення й у циклі «Брості». Ліричний герой все більше віддаляється від рідної домівки. Його шлях проходить крізь бурі та випробування. Виникає глибинне передчуття страху, позначене впливом стихії:

*Скільки, бачте, тут кволіх, охлялих,
а повинні каміннями бути,
щоб це море чуже не наляло
юнакам замість пломени – муть* [2, с. 155].

У названому циклі образ моря розуміється як символ перешкод. Таке бачення цього образу І. Ірлявським ілюструє первинне, космогонічне втілення стихії води як темної, непривітної, хвилі якої загрозливі та незбагненні. За словами Н. Фрая, «темна вода, звичайно, належить до світу існування, який стоїть нижче від людського життя, тобто до стану хаосу, або розчинення, що відбувається після смерті... апокаліптична вода колує у тілі всесвіту, немов кров в окремому тілі» [12, с. 155]. Ця остання поетична деталь значною мірою доповнює емоційну напругу вірша настроєвими відтінками трагізму.

Ліричний герой, намагаючись віднайти особистий шлях, натикається на випробування долі. У цьому контексті міфологема моря співзвучна у поезії «На морю» з мотивом трагічної самотності. Суб'єкт опиняється наодинці зі стихією, яку не здатен подолати самотужки:

*Гук. Гуде у бурі, звісно,
Хтось на милях океану:
«Рятуй, – кричить нависно, –
Та, ба, загину, втану!»* [3].

Юнак зникає у морських хвилях і лише «бурливий» вітер гуде «на сердитім морю». Мариністичні знаки у згаданій поезії окреслюють світ як первісний хаос. Занурення у воду як первоначально Всесвіту нагадує давній обряд ініціації, коли юнака залишали на самоті зі стихією та власною підвідомістю. Поборюючи особисті страхи та призначені йому випробування, ініціант отримує нове життя. О. Тиховська вбачає у етноархетипі води «животворче, світотворче начало», занурення у праматерію, до першоджерел: «ритуальне омивання символізує у своїй глибинній основі акт нового (другого) народження [...], архетипічного уявлення про водну стихію як символ лона матері, як первинну темну породжуючу стихію, а також синтез уявлень міфологічних про перехід до іншого світу як акт єдності смерті й народження» [10, с. 11].

Подібного звучання набуває образ човна та моря і в поезії-присвяті «М. З – ОВІ» Зореслава. Названий вірш уміщений у збірку «Зі серцем у руках» 1933 року видання. Збірку «На рідній ріллі» (куди входить поезія «Човен») І. Ірлявський подає на «Конкурс на оригінальні поезії, оповідання, повісти і драми» до журналу «Пробосем» у 1936 році. Припускаємо, що названий вірш Зореслава справив вплив на поета-початківця, проте трансформація образу моря у «Човні» І. Ірлявського зміщена більше до міфологічно-містичного світобачення, аніж до його художньо-естетичного вияву у Зореслава.

Так, звертаючись до свого адресата, Зореслав у дидактичному ключі попереджає його про невідомі небезпеки моря-майбутнього:

*Не раз зірвуться гурагани,
Безодні пеклом заревуть,
Здіймуться хвилі, мов титнани,
Тебе й твоє судно пірвуть* [1, с. 27].

Стихія велична та водночас жахаюча, проте «не так умерти / Поетові, що скарб шукав». Максимальна конкретизація особистості (тут – поет) у тексті виділяє особливу роль цієї таки особистості. Таким чином митець наділений містичною силою, здатною протистояти морській стихії. Він узяв на себе особливу місію, тому й перебуває на пограниччі життя та смерті. Доля поета невідворотна:

*Як ти напняв свої вітрила,
То плинь перлинний скарб шукать.
Як розпростер орлині крила,
Не перестань до зір злітатись!..* [1, с. 27].

І. Колос, який також належить до молодієї генерації українських поетів Закарпаття, у вірші

«Вінчайся в успіх» подібно наділяє моряка та поета особливими здібностями:

*Моряк зловісні шторми переборе,
Поет ізцілить серце смертно хворе* [5, с. 93].

У поетичній мініатюрі «В просторі далечинь», І. Колос продовжує тему блукань у морських хвилях. Процес пізнання неосвоєного простору поет сприймає «надіями щасливий». Поетична обсервація тут позначена векторністю шляху: ліричний герой не губиться у темних водах, адже йде до мети, хоч вона є дещо ілюзорною:

*Як той Колумб, що в синю даль рушав
Із вірою та молодим поривом.
В незнане плив до світлої мети,
Бо бачив ще небачені світи* [5, с. 69].

За переконанням В. Полонського, «віддаючись на волю стихій, ліричний герой неначе уподібнюється первісній людині – власникові космічної волі, здатному ввібрати в себе енергію неба і соки землі» [9, с. 66].

Топос моря як трансценденталії людського життя зустрічаємо також у вірші І. Ірлявського «Де моря». Мариністичний мотив «дороги до долі» прочитується у поезії як своєрідна межа між людиною і Всесвітом, а водночас – це мандрівка до майбутнього і безпосередній прихід до власного «Я». Ліричний герой, збентежений невизначеністю навколишнього світу, занепокоєний очікуванням майбутнього у часі перехідному, абстрактному. Тому образи човна та моря набувають у поезіях І. Ірлявського («Човен», «На морю», «Де моря») трагічного звучання нескінченного пошуку. На думку Л. Подолей, морська стихія тотожна наростанню почуттів хвилювання та турботи про долю суб'єкта у човні і є «втіленням неосяжного виміру буття, в якому життєвий шлях кожної людини – це пошуки власного «я», постійна боротьба за щастя» [8, с. 65].

Дотичним до мариністичних знаків є образ сонця у ранній ліриці І. Ірлявського. Поезія «Заглянь» у фольклорно-міфологічній системі збірки «На рідній ріллі» висвітлює народнопоетичну традицію «олюднення» сил природи як втілення добра. Ліричний герой запрошує сонце до рідного краю, аби воно засвітило на широкі степи і запало у хмарах байдужості. Проте суб'єкт усвідомлює приреченість ситуації, адже «Велика лава, темна хмара / Прикрила сонце, притоптала» [3]. Психологізований зміст аналізованої поезії указує на мотив втраченого щастя, загубленої долі як додаткового інваріанту цієї міфологеми у ранній творчості І. Ірлявського.

Приміром, у збірці «Перші зорі» знаходимо ліричну мініатюру «Сонцю», у якій суб'єкт покладає на небесне світило обов'язки арбітра справедливості. Сонце постає у цій поезії як добро і мудрість: «Гарно сонце пригріває / на землю родинну»; «Усміхається із неба, / мов ягідка з яру» [4]. Художнє зображення сонця чітко вказує на юний вік автора, дещо казкове, дитяче бачення золотої зорі висвітлює космогонічний рівень світовідчуття українського народу. Здавна сон-

це як найбільш древній космічний символ означає життя, джерело знань, світла. У більшості традицій Сонце – всезагальний Батько. Неперервне сходження сонця та його захід символізують одночасно відродження та смерть. Для І. Ірлявського – це зв'язок минулого та майбутнього, адже ліричний герой звертається до Божественної сили сонця з проханням:

...хай сонце посіє

Нашу тугу в небі поміж батьками,

Хай вони заплачуть вкупі за синами [4].

Це всевидоче божество і його влада, серце космосу, центр буття та інтуїтивного знання, розум світу, просвітлення, слава, велич, правосуддя, царственість. Це видимий образ Божественної Благодаті, трансцендентний архетип Світла. Фантасмагоричний образ стоючого сонця у названій поезії наділений атрибутами всезнання та всебачення, а також верховної влади, що здатна оживити величне слово молитви предків. Поліваріантність цього етноархетипу відображає солярний культ у світоглядно-міфологічній системі наших предків. Культ Сонця, на думку О. Тиховської, «заховає в собі відгомони боротьби тотемів і світоглядів різних племен, болісні процеси зміни одних етико-релігійних моделей іншими» [10, с. 25].

Сонце І. Ірлявського втілене у характері особистості самого ліричного героя. Небесна зоря «плаче, тужить» через недолю рідної землі, вона знає:

Каторжну кару

Людей, незносячих нещастя,

Людей, прикутих у пристрастя;

Людей зачарованих на ниві

І муки справжні клопотливі [4].

Досить часто етноархетип сонця зустрічаємо у ліриці І. Колоса. Поет відряджає дні свого життя «крізь життєві негоди / До сонця вільного на ясні, вільні води» [5, с. 61]. Солярна стихія на противагу темній морській воді реалізується у «виключно позитивному, світлоліричному забарвленні» [10, с. 25]. Ще в одному вірші І. Колоса «Мій перший найкращий роман» сонце наділене гіперболічними здібностями, воно, наче маяк, указує шлях подорожуючому:

І сонце розгорне тумани,

Засяє, як в далі маяк [5, с. 70].

Поет відчуває єдність з народом, який у своїй величчї споріднений з солярною стихією. Сонце виступає візуальною площиною майбутнього, втіленням сподіваної мети, до якої прямує ліричний герой («Рівняю в ряд життя мого дні»), воно розуміється як сакральний оберіг роду, що разом з традиційними образами вітру та бурі у творчості «пражан», супроводжує людину в дорозі («До Карпат»), у поезії «У Карпатах блисло» знаменує зміну часів, відновлює силу «молодих соколів», які борються з «чорними круками» горя:

По-новому сонце з неба засвітило,

І нові на серці наростають крила [5, с. 79].

Осмилення власного шляху ліричним героєм І. Ірлявського та І. Колоса пов'язане з етноміфологічною системою світобачення.

Універсальна світоконструкція І. Ірлявського побудована за принципами міфологічно-духовного самоосягнення, де макрокосм людських переживань осмислюється через персоніфіковані міфологеми моря та сонця, які символічно влітаються в настрої і переживання ліричного героя.

Приходимо до висновків, що шлях поета у дебютних збірках художньо наповнений змістом знакових міфологем, які дають суттєве пояснення щодо уявлення ліричного героя про Всесвіт. О. Кривчикова акцентує увагу на тому, що основою творчості пражан є міф, однією з особливостей якого є звернення до первинних стихій. За переконанням дослідниці, «побудова нового світу передбачала звернення до космологічної моделі, тобто необхідно було повернутися до стану прибуття і, орієнтуючись на ідеальні архетипи, відтворити світ із первинних археелементів» [6, 82]. Вода і вогонь мали знищити старе, а суша, земля ставала основою побудови нового міста, життя. У цілому «міфологічність мислення виявлялася як на рівні художньої структури, так і на рівні авторської свідомості» [6, 82].

Семіотизація простору у ліриці І. Ірлявського та інших представників празької поетичної школи тісно пов'язана з типом особистості самого письменника, його прагненнями та світовідчуженнями. Вектор долі суб'єкта прямує згідно зі світоглядом українського народу.

Дорога поета – це шлях духовного оновлення, пізнання вищих категорій людського існування.

Дебютні збірки І. Ірлявського «Перші зорі» та «На рідній ріллі» є початком шляху молодого лірика до осягнення власного життя та розуміння світу. Ці поетичні книги репрезентують перші кроки поета на шляху до творчості. І. Ірлявський, свідомо оцінюючи рівень поетичних текстів цих збірок, так і залишив їх у рукописному вигляді. Проте для повноцінного дослідження лірики митця не можна оминати цих поетичних книг. Вірші цих збірок дають розуміння особистості самого автора, бачення його внутрішнього світу.

Збірки «Перші зорі» та «На рідній ріллі» репрезентують ліричного героя, який пройшов перший рівень ініціації, адаптації у новому просторі та пошук власної особистості серед всезагальності Всесвіту.

Ліричний герой чує покликання долі, проте він мусять віднайти індивідуальний шлях. Такі пошуки є нелегкими для юнака, відірваного від рідної домівки. Несприятливі умови існування та ще дитяча розгубленість перед світом часто розбалансовують психічний стан молодого хлопця, що супроводжується ностальгічними образами моря як утілення безпеки, перешкод та випробувань на шляху до далекої мрії.

Солярна символіка та мариністичні знаки в останній збірці І. Ірлявського «Брости» відображають зміни у свідомості ліричного героя, що уже пройшов шлях випробувань, для нього життя – це дорога до самопізнання. Отже, доля ліричного героя набуває ширшого значення, ніж земний шлях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зореслав. Вибрані твори / Упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д. М. Федаки. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. – 429 с.
2. Ірлявський І. Брости: Твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки Д. М. Федаки. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – 268 с.
3. Ірлявський І. «На рідній ріллі» [Рукопис].
4. Ірлявський І. «Перші зорі» [Рукопис].
5. Колос І. Поетична та літературна спадщина / Іван Колос // Габор В. Іван Колос – поет Карпатської України. Нарис життя і творчості. Бібліографія. Публікації. – Львів, 2010. – 208 с.
6. Кривчикова О. Первинні стихії як основа «нового» національного міфу «празької школи» / О. Кривчикова // Слово і час. – 2001. – №4. – С. 79-82.
7. Мороз Л. Триєдність як основа універсалізму (національне-загальнолюдське-духовне) / Л. Мороз // Слово і час. – 2002. - №3. – С. 22-32.
8. Подолей Л. Художнє відображення духовних пошуків ліричного героя в мариністичній поезії Миколи Чернявського / Лідія Подолей // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / Гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – Вип. XXV. – С. 59-68.
9. Полонский В. Мифопоэтика и динамика жанра в русской литературе конца XIX – начала XX века / Полонский В. В. – Москва: «Наука», 2008. – 285 с.
10. Тиховська О. М. Етнопсихологічні аспекти міфології. Методичний посібник з курсу / Оксана Тиховська. – Ужгород, 2011. – 52 с.
11. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Ушкалов Леонід. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 284 с.
12. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Фрай Н. // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Л., 1996. – С. 142-170.

Kateryna Shymonyak

The ethnomythology of the sea and the sun as constitutive elements of destiny in the works of Ivan Irlyavskyi

Summary. The article characterizes the nature of the origins of the mythologies connected to the sea and the sun in the works of Ivan Irlyavskyi.

Key words: fire, water, destiny, sea, boat, sun.

Одержано 13.02.2013 р.